

УДК 378.637.036:78

Лі Лань

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ХУДОЖНЬОГО СПРИЙНЯТТЯ

Стаття присвячена аналізу різних психологічних теорій, поглядів та наукових позицій з проблеми визначення сутності та особливостей художнього сприйняття. З'ясовано, що в наш час дана проблема досліджується багатьма науками: філософією, психологією, педагогікою, музикознавством. Відзначено, що вивчення предмету сприйняття залежить від розвитку культури, змінюється протягом історичного часу, збагачується зусиллями як окремих діячів, так і наукових шкіл. Розглянуто основні психологічні теорії сприйняття та визначення сучасних науковців стосовно даного феномену.

Ключові слова: відчуття, музичний твір, образ, психологія, сприйняття, художнє сприйняття.

Статья посвящена анализу различных психологических теорий, взглядов и научных позиций по проблеме определения сущности и особенностей художественного восприятия. Установлено, что в наше время данная проблема исследуется многими науками: философией, психологией, педагогикой, музыковедением. Изучение предмета восприятия зависит от развития культуры, меняется в течение исторического времени, обогащается усилиями, как отдельных деятелей, так и научных школ. Рассмотрены основные психологические теории восприятия, современных трактовки данного феномена.

Ключевые слова: восприятие, ощущение, музыкальное произведение, образ, психология, художественное восприятие.

This article analyzes the various psychological theories, views and scientific position on the problem of determining the nature and characteristics of artistic perception. In our time, the problem is studied by many sciences: philosophy (Yu. Borev, I. Zyazyun, M. Kagan, P. Losev, P. Florensky), psychology (Dzh. Myuller, S. Shtumpf, D. Elkin, G. Kostyuk, P. Myasoid, Yu. Trofimov), pedagogy (D. Kirnarskaya, O. Rostovsky, O. Rudnitskaya), musicology (V. Medushevsky, E. Nazaykinsky). The study of perception of an object depends on the development of culture, change during the historical time, is enriched by the efforts of individual figures, and scientific schools. The basic psychological theory of perception, in particular the theory of the specific energy of the senses Dzh. Myullera, Weber-Fechner law, the theory of colors and H. Gemgoltsa S. Shtumpa theory intersensornogo kinship V. Kelera tones. The modern interpretation of phenomenon, for example, the perception is: a mental reflection of objects and phenomena of reality, and there is a function in

the process of life (P. Myasoid), a reflection of the integrity of the objects and phenomena of the direct effects of stimuli on the senses (Yu. Trofimov), characterization cognitive function of the psyche which is to create a sensory image of the world (K. Stepanov).

Key words: *perception, feeling, music, image, psychology, artistic sensibility.*

Сучасний етап розвитку мистецької освіти характеризується пошуком та впровадженням інноваційних ідей, форм і методів навчання, спрямованих на розвиток художньо-творчої особистості майбутнього фахівця. Майбутній вчитель музичного мистецтва повинен володіти не тільки значним багажем музичних знань, а й вміти пояснити школярам про що розповідає музика. Для цього йому самому необхідно навчитись сприймати, розуміти і розкодувати музичні тексти. У зв'язку з цим, проблема формування художнього сприйняття студентів в процесі фортепіанного навчання є надзвичайно актуальною.

У наш час проблема художнього сприйняття досліджується багатьма науками. Її філософські аспекти висвітлені в роботах Ю. Борєва, І. Зязюна, М. Кагана, С. Лосєва, П. Флоренського та ін. Психологічні ідеї розвитку художнього сприйняття знаходимо в наукових доробках зарубіжних Е. Вебера, Х. Гемгольца, Дж. Мюллера, Р. Фехнера, С. Штумпфа та вітчизняних дослідників Д. Елькіна, П. М'ясоїда, К. Степанова, Ю. Трофімова та ін. Педагогічний напрям даної проблеми представлений в роботах Д. Кірнарської, Б. Неменського, О. Ростовського, О. Рудницької та ін. Питання художнього сприйняття музичних творів розглядається в працях Г. Костюка, В. Медушевського. Є. Назайкінського та ін.

Мета статті – проаналізувати різні психологічні теорії, погляди та наукові позиції з проблеми визначення сутності та особливостей художнього сприйняття.

У традиційній фортепіанній практиці художнє значення того чи іншого музичного твору визначається переважно викладачем і демонструється студентам у вигляді аудіо записів або власному виконанні. Здатність до самостійного повноцінного художнього сприйняття музичного твору залишається майже не розвиненою. Відповідно студенти привчаються сприймати лише те, що «лежить на поверхні» певного твору, і вважають це єдиним вірним зразком виконання. При цьому зовсім не береться до уваги, що поверхове сприймання та розуміння музичного змісту не лише збіднює спонтанний процес пізнання, але й впливає на результат. Аналіз фортепіанної практики свідчить, що при такому педагогічному спрямуванні процес фортепіанного навчання часто зосереджується не на глибинному осягненні художнього змісту твору, а на бездумному, механічному запам'ятовуванні нотного тексту. В результаті цього майбутні вчителі не здатні вступити в діалог із задумом автора і акт

художнього сприйняття-усвідомлення, який призводив би до «взаєморозуміння», відбутися не може. Причину такої ситуації російська дослідниця В. Холопова вбачає в тому, що «музикант з перших кроків вчиться зчитуванню знаків нотного тексту, але ніхто і ні при яких обставинах не вчить його повноцінному сприйманню і розшифровуванню значень смислових структур» [5, с. 34–41]. Все це негативно впливає на подальшу професійну діяльність майбутнього фахівця.

Звернення до проблеми формування художнього сприйняття з позицій психології суттєво розширює діапазон поглядів і визначень цього пізнавального процесу, що є необхідним, зважаючи на багатоплановий і творчий характер музично-педагогічної діяльності.

В історії психологічної науки було створено декілька теорій сприйняття, які становлять інтерес для нашого дослідження. По-перше – це теорія специфічної енергії органів чуття Дж. Мюллера, згідно якої відчуття не є відображенням об'єктивної дійсності, а тільки виявом специфічної дії органів чуття. Відмічені Мюлером факти специфічної дії органів чуття доказують не їх незалежність від природи подразників, а, навпаки, повну залежність від останніх. Відповідно відчуття демонструють нам не ілюзію дійсності, а представляють собою її відображення. По-друге – це закон Вебера-Фехнера, який встановлює взаємовідношення між інтенсивністю відчуттів та інтенсивністю подразників. Е. Вебер вперше поставив питання про співвідношення між відчуттям і подразником, тобто між психічним і фізичним, з точки зору їх інтенсивності і встановив, що між ними є специфічний зв'язок, що підкорюється визначеній закономірності [2, с. 6].

Для музикантів важливою є теорія тонів, започаткована Х. Гемгольцем і С. Штумпфом. Дослідники зосередились на психофізиці і психофізіології тонів, в зв'язку з чим, в подальшому науковці почали розглядати дане питання з позиції феноменології тонів (дослідження Ревіша й Келера). Вчені з'ясували, що тони відрізняють один від одного, перш за все, висотою і тембром, також ввели до наукового обігу поняття обертона і резонанс. Відповідно С. Штумпфу, первинну реальність складає відчуття окремого елементарного тону, а злиття їх у цілісність, зокрема, у вигляді тембру, є явищем вторинним. С. Штумпф доказав, що прості тони створюють тембр не на зразок суми психічних атомів, а «зливаються» один з одним, утворюючи нерозривну цілісність. На думку Х. Гемгольца і С. Штумфа, подібна спорідненість октав визначається тим, що вони мають подібні обертони. В подальшому Ревішем (1913) було доведено, що ця спорідненість має місце тільки у випадку простих тонів. Що стосується обертонів – тут, на думку вченого, спорідненість повинна мати іншу основу. Ревіш вважав, що первинною властивістю тонів є не тільки висота тону; їм притаманне ще друга первинна властивість – якість тону. На його думку, спорідненість тонів різних октав пояснюється їх ідентичністю за якістю, хоча за висотою вони чітко відрізняються один від одного [8, с. 10].

Цікавою є теорія інтерсенсорного спорідненості тонів, що також носить феноменологічний характер. Її автор В. Келер з'ясував, що тон володіє ще однією, раніше не поміченою властивістю – вокальністю, тому тони схожі на ті чи інші голосні звуки. Це відкриття дозволило вирішити питання про те, чому голосні звуки нашої мови носять тональний характер, тоді як про приголосні цього не скажеш. Факт інтерсенсорного спорідненості тонів набув наукової цінності після опублікування результатів досліджень Е. Хорнбостеля (1925), що стосувались функціонального взаємовпливу різних органів чуття. Вчений довів, що незважаючи на очевидну модальну різницю наших сенсорних переживань, між ними існує певна спорідненість; не дивлячись на далекосяжну диференціацію, вони виникають на єдиній основі і в кінцевому рахунку складають одну цілісність. Цікаво, що дана цілісність виходить за межі сенсорного сприйняття, розповсюджуючись і на моторику [2; 6; 9].

Сучасні психологи визначають сприйняття як: психічне відображення предметів і явищ довколишньої дійсності, що виникає і функціонує в процесі життя (П. М'ясоїд); відображення цілісних предметів і явищ при безпосередній дії подразників на органи чуття (Ю. Трофімов); характеристику пізнавальної функції психіки яка полягає у створенні чуттєвого образу світу (К. Степанов). На думку Д. Елькіна, визначальною рисою сприйняття є те, що воно суспільно зумовлене і не зводиться до пошуку й переробки інформації лише на основі індивідуального досвіду, хоча будь-яке сприйняття є включенням сприйнятого змісту в певну систему понять, що є продуктом суспільно-історичного досвіду. Вчений відзначає, що чим більш різноманітними й глибокими знаннями володіє людина, тим багатшим є її сприйняття світу. А розвинуте сприйняття, новий чуттєвий досвід є імпульсом для розвитку емоцій, пам'яті, мислення і почуттів [7, с. 210–238].

Цікавою є позиція Д. Узнадзе, в роботах якого розкриваються закономірності та сутність процесу сприйняття. Останнє, на думку вченого, напряму залежить від активності особистості, яка буває двох видів: акція, тобто (незалежний, вільний) вплив суб'єкта на об'єктивну дійсність і реакція, тобто активність, що виникає в результаті впливу на суб'єкт об'єктивної дійсності. Отже, об'єктивна дійсність повинна існувати в обох випадках, адже без неї неможлива ніяка активність. Однак тільки її об'єктивного існування, на переконання вченого, недостатньо, необхідно, щоб і суб'єкт, переживав її. Таке переживання об'єктивно існуючого Д. Узнадзе називає сприйняттям [4, с. 172].

Науковці розглядають сприйняття у взаємодії з відчуттями, вважаючи їх початковою ланкою пізнавального процесу. Проте, відображуючи предмети та їхні властивості, сприйняття і відчуття являють собою різні за повнотою, глибиною й адекватністю ступені чуттєвого пізнання оточуючого світу, тобто сприйняття можна вважати живим

зв'язком людини зі світом. На відміну від відчуттів, що відображають тільки властивості предметів і явищ, сприйняття – цілісний перцептивний (від лат – сприймання) образ, що містить в собі сукупність властивостей, які отримує індивід за допомогою органів чуття. Сприйняття з'являється пізніше відчуттів, воно ніби надбудовується над ними і розвивається на їхньому ґрунті.

Важливим для психологічної науки є з'ясування питання про співвідношення між предметом і змістом сприйняття. Найбільш ґрунтовно воно висвітлено в роботах Д. Узнадзе. Вчений вважає, що в сприйнятті слід розрізняти, з однієї сторони, предмет і зміст – з іншої. Для людини значущим є, перш за все, сам предмет, а не сенсорні переживання, що виникають в результаті взаємодії з цим предметом. За визначенням науковця, цінність предмета, його здатність задовольняти ту чи іншу потребу не залежить від того, де знаходиться предмет, в будь-якому випадку предмет залишається незмінним, тоді як відчуття, викликані вихідними від нього подразниками, змінюються. Проведені Д. Узнадзе дослідження привели його до важливого висновку, що предмет сприйняття впливає на зміст сприйняття; остатнє набуває визначеності на основі предмета сприйняття; зміст сприйняття оформлюється у відповідності з його предметом. Таким чином, у визначених межах між предметом і змістом сприйняття існує взаємовплив: предмет надає визначеності змісту, а зміст, в свою чергу – предмету; але це відбувається тільки у визначених межах [4, с. 199].

На думку П. М'ясоїда, спочатку виникає стадія елементарної сенсорної психіки, а пізніше – стадія перцептивної психіки. І хоча перцептивний образ приходить на зміну сенсорному, проте він вміщує і сенсорний як складову. Чуттєвий образ сигналізує людині про значущість подій і регулює її поведінку в оточуючому середовищі. Тому образна сфера людини розвивається в суто людських формах активності – діяльності, спілкуванні, навчанні [1, с. 259].

У багатьох сучасних дослідженнях (В. Барабанщіков, І. Рок, В. Татенко, Ю. Трофімов та ін.) виділено стадії становлення образу сприйняття, які характеризують зростаючу повноту відображення властивостей предмета при поліпшенні умов сприймання; збільшенні досвіду сприймання спостерігача; зміні параметрів сприйманого предмета [1; 3; 4; 7]. Знання цих стадій необхідне для врахування основних характеристик сприйняття, таких як повнота й адекватність, які навіть за оптимальних умов можуть значно змінюватись. Повнота та адекватність сприйняття залежать від потреб людини, її особистого досвіду взаємодії з довкіллям, установок, емоційного стану, поставлених завдань. Необхідно відзначити, що значну роль у процесі сприйняття відіграють установки, які визначають, іноді упереджено, як сприймати певну подію або явище ще до зустрічі з ними. Наприклад, викладачі досить часто сприймають студентів

тільки крізь призму їх навчальної успішності, не помічаючи позитивних рис у слабких студентів і перебільшуючи розвиток цих якостей у відмінників. Таке хибне сприймання студентів призводить до труднощів у спілкуванні з ними, до помилок у виборі виконавського репертуару та засобів музичного навчання.

На думку Ю. Трофімова, сприйняття і відчуття становлять зміст пізнавальної діяльності, адже усвідомлюючи особливості предмета, людина виконує аналітичну діяльність, визначаючи їх словом, вона надає відчуттям певної визначеності й чіткості. В зв'язку з цим, вчений називає сприйняття і відчуття високоінтелектуалізованими процесами пізнання навколишнього світу. Яскравим виявом інтелектуалізованого сприйняття Ю. Трофімов вважає спостереження – цілеспрямованим, планомірним сприйманням предметів і явищ, у пізнанні яких зацікавлена особистість. Відповідно до мети спостереження активізують різні системи перцептивних еталонів та перцептивних дій, що сприяє виділенню найбільш важливого чи цікавого в об'єкті. Величезну кількість таких еталонів особистість засвоює в процесі цілеспрямованого навчання [3, с. 212–214]. Залежно від умов, мотивів, змісту діяльності активізуються різні системи еталонів, змінюються системи перцептивних дій і на цій основі формуються індивідуально-специфічні образи. Тому, сприйняття називають ще процесом побудови перцептивного образу за допомогою перцептивних дій.

Ця ознака дозволила науковцям виокремити такі властивості сприйняття як предметність, цілісність, структурність, константність, осмисленість. Завдяки цим властивостям сприймання з потоку відчуттів, що йдуть ззовні, виділяє ті чи інші предмети, розкриває їхні значення і функції, відокремлює їх із середовища. Розглянемо сутність кожної з цих властивостей. Так, предметність передбачає здатність перцептивного образу виокремлювати найбільш суттєві ознаки, якості, відчуття; цілісність є властивістю перцептивного образу відображати предмет у сукупності притаманних йому рис; константність – властивість, яка полягає у відносній незалежності перцептивного, образу від умов, у яких перебуває предмет сприймання; осмисленість – властивість перцептивного образу відбивати певне значення, отже – бути усвідомленим. Вона характеризує сприймання індивіда як акт категоризації – співвіднесення образу предмета з певним класом еталонних образів, причому образів, що несуть у собі досвід людської діяльності [1, с. 270]. Отже, всі ці властивості формуються в ході перцептивної діяльності, котра під час багаторазового сприймання одних і тих самих предметів виділяє постійні, інваріантні структури. Вони зберігаються в пам'яті у вигляді еталонного образу, який, будучи наявним у будь-якому акті сприймання, коригує його результати у бік стабільності.

Отже, вивчення проблеми художнього сприйняття з позицій психології дозволило констатувати, що здатність людини сприймати твори

мистецтва є самостійною, повноцінною формою пізнання та світосприйняття, що носить особистісний характер і впливає на становлення ціннісних художніх орієнтирів студентів. Подальше вивчення означеної проблеми полягає у поглибленні структурного і змістового аналізу художнього сприйняття студентів, їх підготовці до організації художньо-пізнавальної діяльності школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посібник / П. А. М'ясоїд. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
2. Психология. Словарь / [под. общ. ред. А. В. Петровского] – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
3. Трофімов Ю. Л. Психологія : підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. – К. : Либідь, 1999. – 558 с.
4. Узнадзе Д. Общая психология / Д. Н. Узнадзе : [пер. с грузинского Е. Чомихидзе] – М. : Смысл, 2004. – 412 с.
5. Холопова В. Н. Музыкальное содержание: зов культуры – наука-педагогика / В. Н. Холопова // Муз. академия. – 2001. – №2 – С. 34–41.
6. Хрестоматия по истории философии [сост. Н. Г. Иванов] – М., 1998. – 1т. – 448 с.
7. Элькин Д. Г. Восприятие времени / Д. Г. Элькин – М. : Мзд-во АПН, 1962. – С. 210–238.
8. Helmholtz H. Handbuch der physiologischen Optik, 3 Bd.1909-1911/
9. Hornbostel E.M. Die Einheit der Sinne, Melos, 1925.
10. Stumpf C. Uber der psychischen Ursprung der Raumvorstellung. 1873/